

FILOSOFICKÁ ANTROPOLOGIE A JEJÍ PERSPEKTIVY V ETICE (*Od antropocentrismu k biocentrismu*)

Philosophical anthropology and its perspective in ethics
(From anthropocentrism to biocentrism)

7: 1-200, 2005
ISSN 1212-4117

Miroslav Sapík

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Pedagogická fakulta

Summary

The author of the article deals with the relationship between current philosophical anthropology and its perspective in ethics. The text interprets the concept of philosophical anthropology and history of this concept in the European dimension.

Key words: philosophy – philosophic anthropology – civilization – ethics – ethics and social sciences

Souhrn

Autor článku se zabývá vztahem současné filosofické antropologie a jejími perspektivami v etice. Text interpretuje pojem filosofická antropologie a historii tohoto pojmu v evropském rozměru.

V etice ušlechtilého lidství jde stále o antropocentrický přístup – hodnota vzniká přítomností člověka. Ekologická krize současné civilizace je následkem špatného pochopení našeho lidství, jako by smyslem lidství bylo mít něco. Současná podoba civilizace dává odpověď, že vrcholem lidství je schopnost altruismu, ne sobectví našeho druhu. Jestliže si však uvědomíme, že velikost lidství je sebezpřekročení, úcta ke všemu bytí, přestupujeme hranice k biocentrismu. Biocentrismus prvotně vystupuje jako etika úcty k životu. Základem je život, který chce žít a nechce hynout, je hodnotou sám pro sebe a tudíž sám o sobě.

Každá víra počíná zážitkem nevšednosti všeho, člověk si uvědomuje, že nic nemusí být, že vše může i nebýt – a vzdor tomu je – a žasne nad zázrakem toho, že něco je – nic není přitom samozřejmé. S tímto vědomím vzniká i vědomí úcty k zázraku života. Zázrak je něco ne-samozřejmého, co svou ne-samozřejmostí prohlašuje přítomnost čehosi vyššího. Proto se domnívám, že i úcta k životu je prvotním lidským pocitem. Problémem Descartova antropocentrismu není, že vychází z lidských hodnot, nýbrž v tom, že zbavuje svět jakýchkoliv hodnot.

Současná situace filosofické antropologie vychází ze dvou zdrojů – z antropocentrického vědomí morální odpovědnosti za přírodu a z biocentrického soucítění s přírodou. Etika sestává z toho, že všemu životu prokazujeme úctu

jako svému. Je dobré chránit a milovat život, zlé je život ničit a zraňovat.

Jako každý obor vědeckého zkoumání i antropologie má svou historii, během které se postupně měnil předmět jejího zájmu, teorie tohoto předmětu, okruh problémů, které se snažila řešit, a metodiky tohoto řešení. Stejně tak jako rozdíl časové v pojetí antropologie, existují i rozdíly místní. Předmětem studia sociálních antropologů se stala sociální struktura a hlavním problémem výzkumu bylo zjišťovat, jak jsou různé sociální struktury organizovány a jak fungují, jak je společenský systém udržován v dynamické rovnováze v důsledku politických, ekonomických, příbuzenských a jiných vazeb, které existují mezi hlavními segmenty společnosti, a pomocí kterých specifických mechanismů jsou kontrolovány skupinové zájmy tak, aby nenarušovaly stabilitu celkového společenského systému. Ačkoliv antropologové věnovali svou pozornost studiu zvyků, náboženství, rituálu, systému hodnot apod., analýza kultury hrála v jejich práci jen podřadnou roli. Zatímco američtí kulturní antropologové nahlíželi na kulturu jako na derivaci sociálního systému. Jejich terénní výzkum se zaměřoval především na studium příbuzenských vztahů, manželství, politické a ekonomické organizace.

V důsledku těchto rozdílů se americká antropologie a sociologie vyvíjely jako dva samostatné obory s odlišnou teoretickou tradicí a s odlišným

předmětem zájmu. V Británii naopak až do 50. let neexistovala žádná zřetelná hranice mezi antropologií a sociologií, které se na mnoha univerzitách často přednášely jako jeden společný obor. Antropologové i sociologové se společně hlásili k *Weberovi*, *Durkheimovi*, *Marxovi* a *Freudovi* jako k zakladatelům moderní teorie společnosti a pokud byla vůbec pocítována potřeba odlišovat antropology od sociologů, byli za sociology považováni ti, kdo zkoumali svou vlastní společnost, a za antropology ti, kdo prováděli výzkum v jiné než své vlastní společnosti a typicky pak v některé „primitivní“ společnosti.

Toto pojetí sociální antropologie se začalo během 50. let postupně měnit především pod vlivem francouzského strukturalismu a zejména pak během 60. let, kdy antropologie čerpala svou hlavní teoretickou inspiraci z lingvistiky, psychoanalýzy, literární kritiky a filozofie a kdy začala být systematicky ovlivňována fenomenologií, hermeneutikou, strukturálním marxismem, jakož i myšlenkami majícími svůj původ ve formální sémantice a v lingvistickém modelu kultury. Tato změna byla natolik radikální, že je možno hovořit o zásadním posunu od pozitivistického pohledu, který až do 60. let v antropologii převládá, k chápání antropologie jako interpretační disciplíny. V rovině studovaných problémů se tato změna projevila jako posun od zájmu o funkci společenských jevů k zájmu o jejich význam a smysl; v rovině předmětu antropologického studia došlo k posunu od studia společenské struktury ke studiu kultury.

V dosavadním textu jsme se zaměřili na tematickou problematiku etiky, dějin a filosofické antropologie obecně. Prozatím jsme se nikde nezabývali člověkem, ba dokonce filosofickou koncepcí člověka. Je nasnadě, že seriózní disciplína, která se snaží zabývat člověkem, musí se pokusit uchopit ho v celku, v celku jeho vztahů ke světu a společnosti, v jeho jednotě živočišné a duchovní. Pojmout takto člověka znamená nahlížet na jeho rozsáhlou duchovní sféru lidské existence: na techniku, kulturu, na všechny civilizační vymoženosti. Filosofická antropologie se prolíná s ostatními směry (sociologie, biologie, psychologie), zabývajícími se člověkem. Protože se jedná o filosofickou antropologii, musí se rozhodně od všech podobných vědomě odlišovat. V tomto okamžiku se filosofie přestává ptát na jednotlivé atributy zastupující samotného člověka a jasně se začíná ptát po člověku jako takovém. Jde o určení jeho podstaty, která člověka řadí k lidem. To je tématem filosofické antropologie - otázka po povaze člověka v celku. Přímými předchůdci filosofické antropologie bývají považováni I. Kant, L. Feuer-

bach, S. A. Kierkegaard a za její hlavní představitelé ve dvacátém století: M. Scheler, A. Gehlen.

Kierkegaard viděl úkol své filosofie v proměně člověka v subjektivitu, přičemž zdůrazňoval důležitost víry. Chtěl lidem zvěstovat nový způsob života. Jedná se konkrétně o proces nivelizace, který obsahuje základní myšlenky. Právě v procesu nivelizace se člověk vylidšťuje, stává se sám sebou před druhými. Je na okamžik sám a má v tento jedinečný moment šanci uvědomit si svou existenci. Kierkegaard uvádí - jednotlivec = existence. (V tento okamžik jsem sám sebou jen já) Na základě života odlišoval tři různé způsoby existence:

1. estetický (jedná se o soustředěný způsob života, který spočívá v bezprostředním zážitku štěstí).
2. etický (na rozdíl od Hegela, který se domnívá, že existence je nutně součástí společenské masy, a tím i lidské mravnosti, Kierkegaard tvrdil, že je nutno se z davu vydělit).
3. náboženský (jedná se o nejvyšší způsob života zahrnující víru).

Je to právě víra, která se stala jeho velkým tématem. Víra je jednoduše řečeno zázrak, který je schopen měnit dosavadní způsob osobního života. V díle *Bázeň a chvění* Kierkegaard převyprávěl biblický příběh, ve kterém Bůh žádal Abraháma, aby obětoval svého jediného syna Izáka. (V Kierkegaardově terminologii je tento požadavek označen jako teologické odložení etického). V čem spočívá smysl tohoto požadavku? Přirozené morální zákony jdou stranou, neboť je zde vyšší volání víry, tj. volání Boha. Paradox toho, že Bůh vstoupil do času a do dějin, je jádrem křesťanské víry. Kierkegaard se domníval, že víra začíná tam, kde končí racionální myšlení.

Poznání Boha není totéž jako poznání předmětů ve světě, aby člověk poznal Boha, musí se skokem víry dostat mimo racionální k víře, v něco objektivně nejistého. Pravda o Bohu je potom osobní zaujatá pravda. Nic takového jako důkaz neexistuje, zůstává jen víra.

Hlavní Kierkegaardovy spisy měly vliv na řadu spisovatelů a také na Heideggera, Sartra a jiné existenciální filosofy. Druhá strana je ta, že Kierkegaardovo pojetí víry a existenciální poznání pomohlo utvářet teologii XX. století. K. Barth, R. Bultmann, P. Tillich a D. Bonhoeffer vděčí Kierkegaardovi za mnohé. Je to filosofie, která vyzývá člověka, aby se postavil tváří v tvář skutečnosti a smyslu své vlastní existence.

Fakt, že mravním slovům obvykle snadno rozumíme a bez problémů jich užíváme, ukazuje, že v naší komunikaci uplatňujeme předporozumění mravní skutečnosti. Prvky tohoto předporozu-

mění jsou:

- lidské jednání a osoby, které se morálně hodnotí
- předpokládá se, že každý nějak ví o základním rozdílu mezi dobrem a zlem (svědomí)
- mravní jednání se pokládá za dobrovolné, chápeme ho jako výsledek svobodného rozhodnutí
- osoby jsou pokládány za odpovědné za své jednání, tj. očekává se, že mohou rozumně odpovědět na otázku, proč jednaly právě takto
- mravní kvalifikace se týká hodnoty osoby, jakou má sama před sebou a před druhými.

Etika nebo tzv. praktická filosofie se zabývá způsoby jednání a konání, které určují lidskou životní praxi. Morální postoje se zviditelňují právě v situacích konkrétní každodenní praxe. Etika se snaží najít odpověď na otázku, jak má jedinec jednat vzhledem k sobě, ke svému prostředí a jiným lidem. Existuje velké množství teoretických koncepcí, které se zajímají o problematiku všeobecně platného principu, závazného pro celý živý svět.

Na otázku, co je to etika, můžeme odpovědět, že je to určitý typ lidské činnosti, který hodnotí lidské jednání z hlediska protikladu dobra a zla. Lidské jednání totiž v sobě zahrnuje určitou hodnotu.

Zásadním civilizačním podnětem vzniku antropologie jako vědeckého bádání o druhých, překračujícího zábrany xenofobie a etnocentrismu, bylo prolomení izolacionismu mezi jednotlivými kulturami. Vzájemné poznávání kultur je tématem celého 19. a 20. století.

V současné době můžeme v sociální a kulturní antropologii sledovat dva základní směry antropologického myšlení. První je přímo spjat s metodologickými východiskami neoevolucionismu a rozvíjí široké, globální pojetí kultury jako specificky lidského, negenetického, adaptačního mechanismu. Typickými reprezentanty tohoto trendu jsou školy kulturní ekologie, kulturního materialismu, nové archeologie a analytické archeologie. Druhý směr reprezentuje řada teorií, které redukuje kulturu na ideový, znakový systém. Je považována za soubor specificky organizovaných a kolektivně sdílených znalostí, symbolů, významů, sociokulturních regulativů, kulturních kódů a pravidel, které si člověk osvojil jako člen určité společnosti. Tato výzkumná linie je rozvíjena zejména v rámci směrů kognitivní antropologie, symbolické antropologie, etnosémantiky a etnovědy.

Současná sociální a kulturní antropologie představuje empiricko-teoretickou vědu, která na základě mezikulturních srovnávacích výzkumů usiluje o systémovou analýzu sociokulturních sys-

témů v prostoru a čase. V důsledku odlišné tradice výzkumů člověka, společnosti a kultury v Evropě a Americe je ale pojem antropologie i nadále používán nejednotně a vystupuje v několika významech. Pro většinu prací amerických a britských antropologů je typické pojetí antropologie jako komparativní, systémově orientované vědy, zabývající se studiem člověka jako člena určité kultury v syntetické perspektivě fyzické a kulturní (sociální) antropologie. V kontinentální Evropě dosud v řadě zemí převládá pojetí antropologie jako přírodní vědy primárně zkoumající variabilitu a morfologii lidského organismu. I tady se ale setkáváme se širokým pojetím antropologie jako biosociokulturní vědy i s pokusy spojit klasické antropologické disciplíny (fyzickou antropologii, etnografii, etnologii) s filosofickým studiem podstaty člověka. Příkladem takového přístupu může být i pokus českých a slovenských vědců z 60. let o vybudování tzv. integrální antropologie jako široce koncipované syntézy věd o člověku.

Nejrozpracovanější variantu antropologie jako syntetické a integrální disciplíny však dnes představuje zejména anglosaský model antropologie zahrnující nesmírně diferencovaný komplex speciálních věd a přístupů, které je možné dále klasifikovat podle subdisciplín fyzické, sociální a kulturní antropologie, podle hlavních tematických antropologických výzkumů, podle jednotlivých škol a směrů i sociotechnických funkcí, které antropologie plní.

ZÁVĚR

Soustava morálních norem, pravidla osobnosti i pravidla jednání, které se vztahují k našemu chování s mimolidským světem, je rozumově založená (tj. racionální) soustava jen potud, pokud: a) přihlášení se k těmto normám vyplývá z úcty k přírodě jako zásadní morální postoj a b) můžeme rozumově zdůvodnit požadavek, aby tento postoj zaujaly všechny rozumové bytosti. Jedině ta pravidla etiky jsou rozumná a tudíž závazná, ke kterým mě vede nepodmínečná úcta k přírodě, a pokud můžeme očekávat, že všichni by se jimi měli řídit. Antropocentrická dimenze etiky vychází z přesvědčení, že naše závazky se vztahují jen k lidem a jsou od nich odvozené. Podle druhé biocentrické dimenze - máme prima facie závazky vůči druhým, ohroženým druhům už jen k jejich vlastní hodnotě (intrinsic). Uznání dobra bytosti a její vlastní hodnoty vyžaduje ohleduplné zacházení s danou bytostí.

LITERATURA

Budil, I.T. 1995: Mýtus, jazyk a kulturní antropologie, Praha

Dolista, J. 2004: Filosofická antropologie jako předpoklad pochopení sociální etiky, in: Filozofia 2, s. 141-147, Bratislava

Lévinas, E. 1997: Totalita a nekonečno, Praha

Muir, J. 1916: A Thousand Mile Walk to the Gulf, Boston

Schweitzer, A. 1974: Nauka úcty k životu, Praha

Taylor, P. 1981: Environmental Ethics, New York, vol. 3, s. 129 - 131

Soukup, V. 1994: Dějiny sociální a kulturní antropologie, Praha

Miroslav Sapík
sapik@pf.jcu.cz